

Irodalmi Szemle.

Velence kövei.

Budapest. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 1896. Első kötet. 16° 510 l. Irtá *Ruskin*. Angolból fordította Geöcze Sarolta.

A magyar irodalom minden barátja csak örvendhet annak, hogy az Akadémia könyvkiadó vállalata olyan nagy elterjedésre tett szert s abban immár képmellékletekkel gazdagon illusztrált kötetek is megjelenhetnek, minők a Schlieman ásatásairól és a hadászat fejlődéséről szóló művek. De az eddigi sorozatban még egy sem volt a mellékletek nagy száma s az illusztrációknak szinte bámulatos finomságú kivitele miatt annyira kiemelhető, mint éppen a szóban forgó három kötes mű első darabja. De éppen azért, mivel — mint gondolni is lehet — az eredetihez képest kicsinyített színes mellékletek nagyon költségesek lehettek, sajnálnunk kell, hogy a Ruskin művének kiadására fordították az erre szánt, bizonyára tekintélyes összeget.

Ruskin ugyanis művészeti és esztétikai kérdésekben az egész művelt világ közvéleményével szembe száll s kisebb banalitásait nem említve, különösen a renaissance művészetét veszi tolla hegyére. Természetesen a gondolat- és sajtószabadságot mindenkivel szemben tisztelni tartozunk, annyival inkább egy tudósban, ki szellemi fegyvereinek egész arzenáljával száll síkra gondolatai mellett, mint Ruskin is teszi, de a magyar közönség szellemi szükségleteinek érdekében legalább is czélttévesszítettnek tartjuk azt, hogy olyan író magyar fordítása jelenjék meg az Akadémia kiadásában, a kinek úgyszólván minden sora az ismeretek rendkívül gazdagságáról, az elme és szellem sziporkázó fényéről tanuskodik ugyan, de egyszersmind az elfogultság, szűkkörű gondolkodás és önkényes szeszélyesség megbocsáthatatlan bűnében leledzik.

Elfogultságának és önkénykedésének egy fényes példájával könyvének mindjárt első lapjain találkozunk, a hol Velence bukásának kezdetét 1418-ra teszi, csak azért, hogy a művészettörténetről kiesztételéhez megfelelő háttérrel tudjon adni a politikai viszonyokban is. A művészetek egyetemes emelkedésének útját pedig a renaissancet megelőző korról befejezettnek tartja. De lássunk egy kis szemelvényt

azok közül a kifakadások közül, melyekkel a renaissance művészetét megtisztelti.

»A renaissance, mintha nem elég baj volna a saját létezése, szünetlen jár kel, mint valami vadállat és mindenütt elfoglalja annak a helyét, és tanyát üt annak a romján, a mi a legnemesebb és legderekabb. (229 l.)

A homorúan vágj gyámköre, azt mondja, hogy a barbarizmus; követ-kezéskép — folytatja — kedvelt alakjuk a renaissance építőinek» (189 l.)

»Nem emlékszem, hogy a renaissance építőin kívül láttam volna élő lénytől ehez fogható butaságot» (185 l.)

»Ha képes leszek mindamaz építészeti stíleknék s csaknem az összes művészeteknek hitványságát kimutatni, melyek három századon uralkodtak Európában: azt hiszem, az eredmény sokkal eleveőbb igazságnak lesz bizonyítéka, mint bármelyik azok közül, melyekre eddig céloztam.« (42 l.)

Azt hiszem, ezek a szemelvények is bizonyítják, milyen különös világításban igyekeznek olvasóinak bemutatni a művészetek történeteinek legragyogóbb évszázadait. Ez az elfogultság és önkényes felfogás jellemzi őt a nagy kérdések és a részletdolgok kutatásában egyaránt. Kiinduló pontja gyakran helyes, de fejtegetéseit végig kísérve, szinte csodálkozunk azon, hogyan lehet helyesen felállított tételtől Ruskinféle következtetésekre jutni? Így az építészeti formák helyességének egyik kritériumául az erősséget, vagyis a helyes szerkezetet teszi s a decoratív részletek megítélésénél is erre az alapra helyezkedik. Azonban már alább tiltakozik az ellen, hogy az ember esztétikai élvezetét, a mit »a díszítésben lel«, józansággal keverje s a hasznavehetőség kérdésével zavarja össze. Kárhóztatja a csucsíves styl támasztó és repülő pilléreit is, holott azok éppen a szükségesség szigorú elvére alapított s csak részben decoratív elemei az építészetnek. Az oszlopok elrendezését az oszlopfők és gyámkövek alakulását szintén a tehertartás elve alapján tartja szabályozandónak. Ezen az alapon a renaissance consolt, mely a növény-kocs ismeretes körvonalait vette magára s mely nézete szerint alkalmatlan a tehertartás gondolatának kifejezésére, a fent idézett durva szavakkal elítéli; ellenben nincs egy szava sem a román és csucsíves oszlopfők lombdísze ellen, sőt a veronai San Zeno csavart, illetőleg összefont oszlopainak „kecses csigavonalai“ egészen elragadják, holott ez utóbbiak sokkal kevésbé alkalmasak hivatásuk symbolikus magyarázására.

Egy alkalommal, mikor azokat az eshetőségeket tárgyalja, ha tömör fal van áttört rész, pl. oszlopsor vagy pillérek felett, szintén helyesen azt mondja, »mísem oly kellemetlen az építészetben, mint az elégséges támasz látszólagos hiánya, ha felülről láthatólag holt teher nehezedik rá“; azonban a világ egyik legremekebb épületének tartja a velencei palazzo ducale-t, a hol a földszint oszlopsorára több emeletnyi simafal nehezedik, melyen a nyers tömeg terhét sehol sem osztják meg a Ruskintól megkivánt boltívek és féloszlopok s az egész falmező egyhangu sivárságát csak a nagy távolságban elhelyezett ablakok szakgatják meg. Ugyanitt azt a tételt állítja fel, hogy »át-

tört résznek áttört feletti alkalmazása *csaknem* mindig hiba". Ovatosságból szúrja be a „csaknem“-et, hogy a San Marco homlokzatának egymás feletti oszlopsorait s a doge-palota két sor boltívének becsületét még is megmenthesse.

Visszatérve a teherviselés elméletére, azt szintén kombinálja a természetutánzás elvével. Kombinálja és összezavarja. S mint amavval, úgy evvel is túlságba megy. Így például, mivel a keleti építészetnek nagy embere s annak patkóivét igazolnia kell, az építészeti formák közé felveszi a kétharmad körívet is, melyet a láthatár peremjén felkelő napkorong szélei mutatnak.

Mint sok helyen, úgy a természetnyújtotta formák utánzásának kérdésénél is sejti az igazságot, de nem talál a szeg fejere. Igen is, tetszik nekünk a természet minden teremtménye. Gyönyörködünk azokban az utánzó alakokban is, melyek körvonalait valamelyik természeti tünemény utánzásával nyerték, de ennek oka — nézetünk szerint — az építészetnél nem az aristotelesi utánzási elméletből, hanem saját magunk phisiologiai szervezetéből, szemünk alkotásából magyarázandó. Az épületben keressük a symmetriát, keressük a középrész két oldalához csatlakozó jobb és balszárnyat, de csak igen kis részben azért, mert pl. a falevélen is azt látjuk, hogy a kocsz arányos két részre osztja, hanem sokkal inkább szemünk szervezetének központisága miatt. Ugy hiszem, a kik ösmerik a természettan törvényét, mely a domború lencse sugártöréséről szól, azoknak nem szükséges a bővebb fejtegetés. Igen is, azok a formák tetszenek a művész remeklésében is, a melyekre a természet ad példát kimeríthetetlen változatokban, de az építészetben már főleg csak azért, mert szervezetünk is a természet tárgyai és alakjai szerint van fölépítve, hogy beleilljünk ebbe a nagy mindenségbe s ennek jelenségei ne legyenek tűrhetetlenek reánk, mint pl., bocsánat a trivialis hasonlatért, kutyára a harangzúgás.

De mi sem könnyebb, mint Ruskin okoskodásának vasok tévedéseit kimutatni és azokból egy csomót összeszedni. Itt csak rájuk akartunk mutatni; folyóiratunk terjedelme miatt egyenkinti czáfolatokba korántsem bocsátkozhatunk. Csak még azt kívánjuk számtalan elhallgatandó megjegyzéseink közül fölemlíteni, hogy az az okoskodása is egészen eltévesztett, a melylyel a művészeknek a csúcsíves styltól való elfordulását magyarázza. Itt fontosságot tulajdonít a támasztó-pilléreknek, mint a melyek elidegenítették tőle az építészeket. Ugy hisszük, hogy a pillérek nagyon ártatlanok ebben a dologban. Nem említve azt, hogy a modern élet czéljaira a csúcsíves styllel járó térbeosztás és világítás — ez utóbbi főleg a világi épületeknél — módfelett alkalmatlan, elég annyit kiemelnünk, hogy az egész építészeti rendszer a tervező művész egyéniségét teljesen megköti. Ugyane műfaj fejlődését az északi fenyők alakjával hozza kapcsolatba, büszkén tagadva a „vagyakozási“ elméletet A decoratio subtilitásainak kifeje-

lődésénél azonban a számításból ő is kihagyja — s ebben már csaknem az összes művészettörténészekkel együtt közös mulasztást követ el — a csúcsíves kor embereinek rendkívül pepceselő természetét. Szerzetesek és czéhbeli iparosok szinte az önkínzásig vitték azt a szenvedélyüket, hogy fából és elefántcsontból minél kisebb, de minél munkásabb, czifrább dísz tárgyakat és játékszereket faragjanak. Annak, ki a müncheni bajor nemzeti múzeum s általában a német gyűjtemények középkori szobáiban figyelmesen szemlélődik, lehetetlen, hogy a középkori emberek ilyen irányú hajlandósága neki föl ne tűnjék s ne abban keresse forrását és magyarázatát a csúcsíves ornamentika túlfinomosságának és túlterheltségének.

E rövid szemléből láthatjuk: szerző mennyire szemben áll a közfelfogással, sőt, mondjuk ki őszintén, sokszor a természetes észjárásnak is hadat izen. Különczködése, szeszélyes, ötletes tételei és elfogultsága miatt az egész mű igen alkalmas az olyan laikus olvasó ítéletének megtévesztésére, ki nem ismeri az idevágó szakirodalmat, vagy ha ismeri is, nem lehet mindenben megállapodott, önálló ítélete s olvasmányainak hatása alatt áll. Pedig a magyar közönség főleg a művészettörténet és esztétika szempontjából általában ilyen elemekből áll. Ezen a téren közönségünket még nevelni és vezetni kell és óvni attól, hogy balfelfogások, elhibázott ítéletek hozzá jussanak és őt megvesztegessék.

Az Akadémiának is könyvkiadó vállalatával kifejezett célja: „a tudományokat mai színvonalukon előadó művek által a tudományos műveltség terjesztése“. Ruskin elmélete pedig 50 év óta nem tudott a szakférfiak elméjében meggyökerezni. A szaktudomány általános ítéletét nem képviseli. S így a könyvkiadó-vállalat céljainak meg nem felelő. Szegényes irodalmunkban pedig ilyen különálló véleményt tolmácsoló mű kiadása fényűzés számba megy.

Egyébként fordítása magyaros. Lelkiismeretessége mellett pedig, a revidáló Beöthy és a fordító Geőcze Sarolta neve elég biztosíték.

Mátrahegyi.

Bölyny József: Vadvirágok.

(Budapest. 1897. Athaeneum. 8-ad r. 78 l. Szerző arcképével. Ára 1 frt.)

Egy néhány év óta a lírai költemények divata majdnem páratlan lett irodalmunkban. Mennyiségre a megjelent kötetek jóval meghaladják az 50-es évek termékenységét, mely pedig különlegesen lírai korszak volt. Nem kívánunk most elmélkedni e köztudomású tényről, majd jobb alkalmát vesszük; inkább azt akarjuk megjegyezni, hogy Bölyny 26 költeménye (5 fordítással 31), a mennyi van mindössze e kötetben, noha túlnyomóan lírai gyűjtemény, szorosan mégsem tartozik a kor lírai jelenségei közé. E pont némi magyarázatra szorúl. Lírai költőnek par

excellence azt mondjuk, a kinek lelkét, mint a szellemek a rombadült várat, megszállja az ég, a föld, a nemzet, mindaz, a mi él, érez vagy éreztet a nap alatt. Mindez megtermékenyíti a lelket, a képződést, a szívet s fölforralja és teremtsére képessé teszi ezeket, mint a forró égöv talaját a nap a nedves időszak után s az isteni hőtől ilyformán melegített lélek teremt, megújít, átalakít, javít, és saját énjében, mint valami bűvös műhelyben, újjá, fonságesebbé, egyénibbé dolgozza át a máshonnan nyert anyagot. Valami ilyen formán működik a lyrai költő belseje s így lesz a költemények összege a lyrai költő egyéniségének mintegy kirakata. De a Bölöny költeményei, talán egynek (*Hosván*) kivételével nem ilyenek. Ő tapasztalataiból, az alföldi s kiválóan bihari megyei magyar népeletből meríti úgy költése alkalmait, mint formáit; így költ újra egy-egy jelenetet vagy önt dalba egy-egy népi érzést, hangulatot. Ez utóbbi formában tehát nem saját énjét önti ki, mint a hogy a népdalformát Petőfi vagy Tóth Kálmán művelte, kiknél az érzelem mindig egyéni maradt és stylbelileg nőtt össze a népi alakkkal; hanem népi érzelmeket foglal versbe, melyeket tapasztalatilag, szemléletből ismer, mint ezt Czuczor tette a 30-as években. Ez jellemző vonása. Túl esvén e nem felesleges megkülönböztetésen, költeményei vagy románcszerűek vagy dalok. Amazok: *Ragyás Bandi, Gulyás Eszti, Hortobágyon áll, Az utolsó nóta, Perge Julis, Sír a kis lány, A szilasi szép csaplárné, A zöldhalmi kis ivóban*, egy-egy képet nyujtanak inkább, mint történetet. Azokra emlékeztetnek, miket a költészettan románczos képeknek nevez. Bennök hol a dalos, hol az elbeszélő rész túlnyomó. Különösen jellemző, hogy azt a stylt, mely az alföldi románcz tulajdona, hogy a dalból, dalos formából lesz az elbeszélés, mely szerint a jó kedv, öröm, de főképen a búbánatos hangulat okának elmondása belevegyül a lyrai hangulatba mint emlék, mint kép, mint magyarázat, többnyire pompásan találja el s ha a *Hortobágyon áll* kezdetű Petőfi *Megy a juhász*-ának pendentja, a többiben eredeti és közetlen, finom megfigyelés van s az átmenet néha teljesen sikerült, olykor valódi ethnologiai vonások önkénytelen megfigyelésével és ellesésével. Azért mondjuk önkénytelennek, mert ezekben az u. n. költői csinálmánynak nyoma sincs; oly természetesek, mint a népéi s ha bekerülnének népdalgyjteményekbe, fölismerhetetlenek volt nának. Hasonlót mondhatunk már tisztábban dalairól, melyekről azt halljuk, hogy a bihari nép körében egyik-másik csakugyan elterjed a népnél is. Itt is nagyon jól lesi el a népies formát, mely mintegy a tollában van s kiválóan a népdal elbeszélő alakját jól szemlélteti, ennek gyors átmeneteivel, párhuzamosságaival, vonatkozásaival, természeti képeivel, melyekben mind föl lehet az alföldi vonásokat is ismerni. Minő jó sorok kiszakítva is ezek:

Van már neked más szeretőd nagy gazdag,
Kinek telkén sorjában áll az asztag, —
Legyen véle boldogságod akkora,
Mint utánad hulló könnyem zápora.

(Nagy fent repül.)

Hasonlóan kiemelhető *De búsan szól, Hét csillagból* stb., mely utóbbit talán nem is egy nótára, az egész országban éneklék némi módosított szöveggel, mint már az a népnek szokása s épen ezért álljon itt az egész:

Hét csillagból van a gönczöl szekere, —
Hét legény is járt utánam egyszerre,
De a hétből hűséges csak egy maradt,
Az is nyugszik temetőben
Egy virágos hant alatt.

Arra kérem már én a jó teremtőt:
Ha elvette tőlem a hű szeretőt,
Szólítson el engemet is utána,
Ne alugya örök álmát
Elhagyottan, magába.

A jó isten kérésem ha meghallja,
Hű szívemet a szemfedél takarja,
Ezt mondja el az öreg pap felettem:
Halni vágytam, halni tudtam,
Mert igazán szerettem...

Formája is az egésznek nagyon szerencsés s aztán nem sokkal többet ér egy költemény, melyet mindenki ismer, mint száz, melyet senki sem ismer? Még csak azt teszszük hozzá, hogy a pár egyéni hangú költeményből világos, hogy szerzőnek teljesen alanyi költeményei is bizonyára vannak, erről tanúskodik épen az említett *Ilosván* és *Sétatéren* címűek.

Ferenczi Zoltán.

Balia Sámuel, erdélyi államjogíró.

Az államra vonatkozó elmélkedések ama korszakos irányzatának, melyet a tizennyolczadik század vége felé francia földön szemléltünk, nevezetes befolyása volt az állammal foglalkozó hazai irodalomra is, a nélkül azonban, hogy hazai íróink egyszerű visszhangjai lettek volna a külföldi eszmeáramlatnak. Főképen pedig a nagy „genfi polgár“-nak befolyása vehető észre. Államjogi, politikai íróink, publicistáink, szóval az állammal különböző szempontokból foglalkozó egész irodalom, sűrűn emlegeti a „társasági egyezés“-t, a nép eredeti szervezését. Íróink jobbára ebből a szempontból vizsgálják és bírálják alkotmányunkat, akkor, az abszolút uralom időszakában. Ez időszak adja az államjogi és publicisztikai irodalmunknak Benkő Sámuel, a ki elméletében az államot a hazaszeretetre alapítja és a lyon-i akadémia egyik pályadíjának elnyerésével nevét a külföldön is ismertté teszi, továbbá Batthyány Alajost, Martinovicsot és Hajnóczit,* ez időszak legjelentékenyebb íróit. Balia, a ki 1791-ben, Kolozsvárott adta ki „Er-

* L. Concha Gy. A kilenczvenes évek reformeszméi és előzményeik c. m.

délsorszag közönséges nemzeti törvényeinek első része, a törvényszerző hatalomról“ ez. művét, távolról se tarthat igényt arra, hogy az elsők közt említettessék. Mégis megérdemli, hogy vele foglalkozzunk már csak abból a szempontból is, mert nem az ez időben a szabadsági és egyenlőségi eszmék behatása alatt dolgozó publicisták közé tartozik, kiknek számát az erdélyi részek is gazdagították; hanem tudós feladatra vállalkozik, államjogot és részben államtant is írván.

Közönséges nemzeti törvényeknek szerinte azok hivatnak, melyek a nemzeti birodalmak igazgatásának módját megállapítják. Az emberek egyforma szabadsággal születnek, eredeti egyenlőségben. A polgári társaság alkotását az életjavak, a birtok megtartása, a kölcsönös oltalom és segély, mely egyedül a polgári társaságban elérhető, tették szükségessé. Így származnak a nemzetségek egyesüléséből a nemzeti birodalmak. (1. §.)

A nemzeti birodalmak igazgatása végett szükség van egy felsőbb erőre, ez a főhatalom, melynek két része van: a törvényszerző és a teljesítő hatalom. Az első a külső és belső boldogságra, vagyis az anyagi és szellemi tökéletesedésre szolgáló eszközöket állapítja meg; a második ezeket a polgári társaság céljaira irányítja. (2. §.)

„A főhatalmak magok azok a szabad nemzetek, melyek összekapcsolták a polgári társaságokat, tulajdon megegyezésekkel szerették és önként bocsátották magukat a főhatalom alá; a főhatalom és az alá való bocsátkozás a nemzetek eredeti szövetségeitől származtak.“ Szabad nemzetek csak azok, melyek nemcsak maguk szerették maguknak az államterületet, hanem abban „a birodalom formáját“, mi alatt az alkotmány, az államszervezet értendő, maga a nemzet állapította meg, a hol a szuverén hatalom nem a fejedelemnek földbirtoki jogán alapúl, a közhatalom nem az uralkodónak tulnyomó gazdasági erejéből származik. Vagyis a patrimonialis forma kizárja a szabad nemzeti létet. (3. §.)

A főhatalom alá bocsátkozásnak a külső és belső biztosságon kívül az lévén célja, hogy a közszabadság megállapittassék és fenntartassék, a főhatalom alá való bocsátkozásnak különböző módjai születtek a különféle nemzeti birodalmakat, illetőleg a különböző kormányformákat. A személyes erő és tekintély iránti vak alávetettségből származik a törvénytapodó (despotikus) uralkodás; az előrelátó népek azonban az „első szerződéseknben, vagy a birodalomnak eredeti alkotásában a főhatalom gyakorlását úgy mérsékelték, hogy a király és a nép között közös legyen.“ (6. §.)

Nyilvánvaló a befolyás, melyet az egyénnek annyira hízeltő, az államot az egyének folytonos szabad egyezésére alapító Rousseau-féle szerződési teória (Contract social I. 5), nemkülönben az ugyancsak általa szerzett népszuverénitási elmélet, mely szuverénnek csak az egyesekből összealkotott népet ismeri, úgy, hogy minden egyes részese is a

szuverénitásnak, de más vonatkozásban annak alávetett is — ez időbeli hazai íróink közt szerzőnkre is gyakorolt. Igen, a nagy „genfi polgár“, kinek eszméit a forradalom, az alkotmányozó gyűlés, az emberi és polgári jogok kinyilatkoztatása (Declaration des droits de l'homme et du citoyen) egyformán visszatükrözik. Hogy íróink is a főhatalmat eredetileg a népek tulajdonítja, minek következtében a fejlődési hatalom csak másodlagos, illetve átruházott jellegű lehet, ezen nem csodálkozhatunk. Ez az a korszakbeli államjogi és publicisztikai íróknál általánosan elfogadott axioma, melynek kisebb-nagyobb hévvel valamennyien kifejezést adnak írataikban. A Franciaországból mindenüvé szétterjedt szabadsági és egyenlőségi eszmék és II. Józsefnek ezekkel oly éles ellentétet képezett abszolutizmusa egyaránt segítik ezen elméletek közelfogadását. És a szabadsági és egyenlőségi eszmék hirdetésével, a szomorú közállapotok közepette alkotmány-reformokkal foglalkozó íratok adnak kifejezést a megindult szellemi mozgalomnak; az új eszmék behatása alatt sok oly gondolat magvát hintvén el már ez időben, melyeknek az államéletben való megvalósítása csak több, mint félszázad múlva, jelen századunk közepén történhetett meg.

Az ember eredeti egyenlőségével, a társasági szerződéssel és a főhatalomnak a néptől származtatásával találkozunk az e korszakbeli erdélyrészi publicisták írataiban is. De Balia az a rendszeres államjogot író szerző, ki ez elméleteknek műve államtani bevezetésében kifejezést ad. Erre kívántunk a fentebbiekben utalni, a nélkül egyéb-iránt, hogy munkájától az államjogi szempontból is az érdekesültséget megvonni akarnók, mit már azért se tehetünk, mert Batthyánynak az egyházi törvényekről latinul írt műve, Eder és Hermann részszerű államjogi íratok mellett rendszeres, összefoglaló államjogi művel ő szerepel az erdélyi írók között.

B. A.

Magyar Erdészeti Oklevéltár.

Magyarország ezredéves fennállásának emlékére kiadja az Országos Erdészeti Egyesület. Szerkesztette és történeti bevezetéssel ellátta az egyesület megbízásából *Tagányi Károly*. I. kötet 1015—1742., II. kötet 1743—1807, és III. kötet 1808—1866. (Budapest, Pátria irod. váll. részvénytársaság könyvnyomdája 1896.)

Az Országos Erdészeti Egyesület is kiveendő emlékhagyó részét az ezredévi ünneplésből: a magyar erdőgazdaság történetének megírását s illetve előbb, mindazon kiadott vagy kiadatlan okíratok egybegyűjtését határozta el, a melyek a magyar erdőgazdaság fejlődését a honfoglalástól kezdve 1867-ig feltüntetik.

A rendelkezésre állott nagyon rövid idő alatt *Tagányi* fáradhatatlan szorgalommal s a kitünő szaktudásra valló avatottsággal foglalta össze kronológiai sorrendben a felkutatható és összegyűjthető igen

értékes anyagot; s a nagy mű kiváló történetirodalmi becse teszi szükségessé azt, hogy arról e lapok hasábjain is rövid említés tétessék.

A 3 vaskos kötetre terjedő óriási anyag felőleli mindazokat az okmányokat, a melyek — mint a hazai erdőgazdaságra vonatkozók — az ország minden részéből, az állami, törvényhatósági és magán-levéltárakból és a bécsi cs. és kir. közös pénzügyminiszteri levéltárból fáradságos kutatás után egybegyűjthetők valának.

Az I. kötet, melyben az okíratok legnagyobb része kivonatosan van bemutatva, egész 1743-ig, a volt temesi bánóság erdőmesteri hivatala felállításának idejéig, a régi extensiv erdőgazdálkodás korát jellemző 373 okíratral, a második kötet 307 okíratral 1807-ig, a selmeczbányai erdőakadémia felállításáig — s a 92 okíratot tartalmazó harmadik kötet az 1867-ik évig, a mai Orsz. Erdészeti Egyesület megalakulásáig terjedő időszakok szerint csoportosítja az egész anyagot. Minden egyes kötet el van látva az okíratok tartalom-, illetve címjegyzékével s a III. kötethez fűzött tárgy- és névműtató az egész mű használatának ugyancsak nélkülözhetetlen segédeszköze.

Hogy pedig ez a nagy tudással és nagyon rövid idő alatt megszerkesztett munka hazánk ma már megint kincses erdeinek jövődjő történetírója kezében mily nagybecsű forrásúl fog szolgálni: legjobban mutatja az a 47 lapra nyomtatott s az egész munkát megismertető szép bevezetés, mely az első kötet elején «A magyar erdőgazdaság fejlődése» czímen hazai erdőgazdaságunknak úgyszólván összes megfigyelhető életmozzanatait vázolja és az erdészember őszinte dicséretére méltó szakavatottsággal vezet erdészetünk mindazon fázisán keresztül, a melyek az *ősállapottól* a teljes kifejelettségnek ma már általánosan elismert fokáig egy ezredévet töltenek ki. Itt közöljük e bevezetés rövid tartalmát, mintegy vázlatos képéül annak a sok fáradsággal összehordott anyagnak.

*

Az erdőgazdálkodásnak is formát adó birtokviszonyok elseje gyanánt „*A primitiv erdőközösséget*“ ismerjük meg a bevezetés első fejezetéből, a mely közösség áldatlan uralma alatt hazánk erdőségeinek nagy része kerül pusztulásra. Ennek tudatára jutva — számos község az *osztatlan* birtoklásról az *ideiglenes felosztásra* tért át s az erdőt annyi *egyenlő részre, nyilasra, erdőnyilra* osztották, a hány egyenjogú tagja volt a községnek.

Az egyenlőség a későbbi nemesi és telki osztályok szerint osztályokra különült s a rangkisebbek kisebb részben részesedtek. Ez osztásmód utolsó formája az volt, a mikor többé már nem erdőt, hanem — szintén nyilas osztással — fát részeltek.

A közbirtokossági erdőkben e birtoklási formák egyike másika még máig is fennáll.

Mint az erdők legnagyobb birtokosának: a *királynak erdőgazdasága* (2. fejj.) válik ki leghamarább a közös erdőbirtoklásból. A *mezőkbe* osztott rengeteg birtok erdeit is a megyeispánok kormányozták s a jövedelem egyharmadát ők kapták. Az erdők közvetlen gondozása a királyi *erdővőkra* volt bízva, a kiknek a *tíznagy* (decurio) s ezeknek ismét a *száznagy* (centurio) volt közvetlen előljárójuk. Katonai szervezetükre enged következtetni az, hogy nemcsak az erdőkezelés és a még fontosabb vadászat és halászat ügyei képezték feladatukat, hanem különösen az ország szélein határőri szolgálatot is teljesítettek.

Az egyházaknak, főuraknak s később a tatárjárás után betelepített idegeneknek tett adományozások a királyi rengeteg erdőbirtokának rohamos elfogyását okozták, a mi az Árpádkori erdővő szervezet megszüntetését is maga után vonta. Az érdemeket jutalmazó adományozást a főnemesség zsarolása követte, úgy hogy 1514-ben a már nagyon megfogyott koronajavak el nem idegeníthetését törvénnyel kellett biztosítani.

Ez időtájt azonban az erdőgazdálkodásnak már többféle formája érvényesül s az épület és tűzifa termelése, a makkoltatás, cserzőanyag termelése, sőt már az erdők fentartására vetett figyelem azt bizonyítja, hogy az erdészeti kultúra szórványos jelentkezése a középkorba nyúlik vissza (3. fejj.).

Az erdők rendszeres és céltudatos gondozása mindazáltal csak azután kezd nagyobb jelentőségűvé válni, a midőn a bányászat által is érdekelt koronajavakon a túlságos használat káros következményeitől tartva, az erdő kezelése ahhoz értő erdőtisztai személyzet gondjai alá kerül. Az udvari kamara úgynevezett erdőrendtartásba foglalt útasításokkal rendelkezik a vágások tervezése, kihasználása és a kihasznált területek felújítása felől (4. fejj.).

Az erdők fentartásának ez az igyekezete lassan-lassan átszivárog a köztudatba is és egyes községek — különösen azonban városok és egynemely főnemes szintén belátták az erdők kímélésének szükségét. Sajnos, hogy a háborús idők nagyterjedelmű erdőpusztításokkal jóformán minden kultúrtörekvésnek útját állották.

A modern erdészeti kultúra keletkezését (5., 6. fejj.) csak a délmagyarországi katonai kormányzatnak az erdőgazdaságba is történt beavatkozása idejéről lehet számítani.

A birtokosokban, kulturában leszegényedett Dél-Magyarország erdeit előbb katonahivatalnokok, majd a temesi bánági erdőhivatal felállításának után szakemberek kezelik s ezek javaslatainak indulva — a hadsereg érdekeire való figyelemmel előbb útasítások adatnak az erdőültetések terjesztésére; mígnem a magyar udvari kancelláriának a bécsi udv. főhadai tanácsal történt megállapodása után az erdőpusztítások megállítására véget a helytartótanács az összes törvényhatóságokat javaslatételre szólítván fel: az erdők ügye országos közügyggyé lett.

1769. decz. 22-én adta ki Mária Terézia Magyarország első erdőrendtartását, a mely 1770-ben az összes törvényhatóságoknak megküldetvén, áldásos következményeivel erdőgazdaságunk fejlődésének korszakos eseményét képezi. Ezt az erdőrendtartást hozza be 1781-ben II. József császár Erdélybe is. Erre az időre esik a birtokkataszter tervezésével a közös erdők használatának szabályozása is és a vármegyék jórészt hasznos tervei alapján utóbb az 1791. évi magyar országgyűlés által kiküldött bizottság programjának egyik legfontosabb kérdését képezte. Így készült el azután az első igazi erdőtörvény — az 1791. LVII. t.-cz., melyben az erdők megóvása először részesül az államhatalom kötelező védelmében. Ez alapon jött létre ugyanakkor Erdélyben az 1791. XXX. t.-cz.; — majd pedig a magyar 1807. évi XXI. és az erdélyi 1812. évi XXXIV. t.-cz. s ez időkre esik a közalapítványi és egyházi erdőbirtokok gazdasági szabályozása is.

Úgy ezekkel az országos érdeklő rendelkezésekkel, valamint az erdők felügyeletének administratív alapra fektetésével — s illetve a főerdőfelügyelőségek fölállításával hazai erdészetünk az ország legnagyobb részében szervezetileg már egységessé s a tovább-fejlődésre teljesen életképessé válik.

A gazdálkodási rend javulásának legnagyobb támasza azonban a szakemberek buzgó és törhetetlen működése volt. Nekik köszönhetjük erdészeti szakoktatásunk szervezését; a mely előbb magánkezelésményezésből, majd kormányzati úton — a keszthelyi (1806) és a selmeczbányai (1808) erdészeti tanszékek, majd 1817-ben a nagyszebeni erdészeti intézet felállításával már a jelenkor igényeit szolgáló czéllal létesítettett. A szakembereknek az e század elején már mind érezhetőbbé váló hiánya így csakhamar pótolva lévén, előrelátható volt ama küzdelem kimenetelére is, a melyet az erdészetnek a többi gazdasági ágaktól való elválasztásáért és önálló tevékenységre utaltatásáért megvívnia kellett. E tekintetben is az állam — mint a legkiterjedtebb erdőbirtok tulajdonosa járt — az utóbb másoktól is követett jó példával elől s a hazai erdészeti tudomány és irodalom hathatós támogatásával mindinkább érvényesíthette az erdők védelmére irányzott befolyását; az 1848-iki első felelős miniszterium pedig már egy külön erdőtörvény megalkotását tűzte ki feladatául.

A szabadságharcz fellángolt fényes napjának lealkonyadtával beállott reakció az erdőgazdaság fejlesztésének nemzeti eszközeit is megbénította s az 1857-ben Magyarországra is kiterjesztett osztrák erdőtörvény sok tekintetben üdvös intézkedései az alkotmányos korszak beköszöntéig nem voltak képesek mélyebben meggyökerezni.

Az ezután hatályba léptetett régebbi törvények lanyha végrehajtása szabadabb kezet engedett ismét az erdők rendszertelen kihasználásának, a mit még a kedvezően fejlődő politikai és kereskedelmi viszonyok s talán a törvényhozás közönye együttesen támogattak; elannyira,

hogy a társadalmi téren akkor általánosan nyilvánuló hazafias mozgalom az erdők védelmét biztosító erdőtörvény kérdését sem hagyhatta beavatkozás nélkül, s a midőn a hatvanas években működő erdészeti egyesületnek a hazafias irány lelkes zászlóvivői által történt megmagyarosításával s az *Országos Erdészeti Egyesület megalakulásával* a nemzeti ügy az erdőgazdaság terén is teljes diadalt aratott: ennek az egyesületnek a közlönye az *erdőtörvény* éveket igénylő előkészítésének — azt később meg is alkotó — munkásai sorában a legelsőnek jelentkezett.

Szakmáry Ferencz,
m. kir. erdész.

Csanádvármegye Története 1715-ig.

A M. T. A. Tört. bizottságának megbízásából írta *dr. Borovszky Samu.*
I. kötet. Budapest, 1896. 8° 500 l.

Az alföldi vármegyék monographiái egymásután látnak napvilágot. Nemsokára abban a kedvező helyzetben leszünk, hogy ezen vármegyei monographiák alapján írhatjuk meg az alföld külön történetét. A legújabbban megjelentek között van a nagy történeti múltú, de jelenleg szűk határok közé szorított Csanádvármegye is.

Dr. Borovszky Samu 1894. július 17-én bízta meg a Történelmi Bizottság Csanádvármegye történetének a megírásával, olyan értelemben, hogy a munka első része, a mely vármegye általános történetét 1715. évig foglalja magában, 1896. évi május hó 31-ig készen legyen.

Nagyon rövid idő állt tehát a szerző rendelkezésére s valóban éjt nappallá kellett tennie, hogy a legnagyobb fáradsággal csak valamit is felmutathasson. A szerző azonban még így is fölülmulta mindazoknak a várakozását, a kik munkálkodásában figyelemmel kísérték: olyan derék monographiával lepte meg a csanádmegyeieket, a mely nemcsak a legnagyobb szorgalom és tudós vizsgálódás gyümölcse, hanem a melynek minden sorából kiérezzük a szerző szeretetét és lelkes odaadását!

Vessünk egy pillanatot magára a munkára is s a mennyiben ezen szűk helyen lehetséges, ismerkedjünk meg vele közelebbről is.

Az első fejezetben a honfoglalás előtti korról foglalkozik a szerző s a palaeolit-, neolith-, réz-, bronz-kor fenmaradt emlékeit nem épen sikertelenül törekszik a megye történetével összefüggésbe hozni.

A Maros alsó vidékének hamar, már szent István idejében nevezetes történeti szerepe van. Ajtonynak (Achtum) e rengeteg terület urának, a királyi daczoló büszke nemzetséggőnek és Csanád vezérnek itt adott bővebb históriája, mely összefüggésben van az erdélyi Gyula vezér lázadásával is, magasabb szempontból is jelentőségteljes.

Az alig megalakult megyének legnagyobb alakja szt. Gellért, az első magyar vértanú, az idegen származású s mégis a legmagyarabb püspökök egyike, a magyar egyház tulajdonképeni megalapítója. Ő az egyedüli a hazai hittérítés apostolai között, a ki kimondja és egyszersmind meg is cselekszi, hogy t. i. a magyarság csak akkor lesz igazán kereszténynyé, ha az üdvözítő hit tanait saját fiainak ajkiról hallja. Így alapítja meg híres iskoláját, a melyben az első magyar ifjakat képeztetni papokká. Szt. Gellért története olyan fontos, hogy az nemcsak Csanádvármegyéé, hanem az egész országé.

Csanádvármegye első százada, vagy még hosszabb idő is, az elhelyezkedés, a berendezés munkálataiban telik el.

A legfontosabb mozzanatokot a szerző igen helyes beosztással csoportosítja s e mellett nagy gondot fordít mindjárt eleintén a nemesi birtokok bemutatására. Csanádvármegye nemes családjainak úgy leszármasztási, mint anyagi helyzetének pontosabb rajzát még akkor sem kívánhatnók, ha a munka még egyszer ilyen terjedelmű volna is.

A szerző ezután a vármegye társadalmi, politikai és egyházi életét s annak különböző hullámzásait tárgyalja. Részletesen bemutatja a tatárjárást s az újjáalkotás nagy munkáját. Lassankint a király (IV. Béla) nemes buzgalma és a nemzetségek önérdeke behegesztették a sebet Csanád vármegyében is, de a pusztítás nyomai még sokáig fenmaradtak, — túléltek az Árpád-házat.

Nagy Lajos és Zsigmond uralkodása alatt külsőleg megizmosodik ugyan Csanádvármegye, de csaknem észrevétlenül veszedelmes bajok csirái fejlenek ki. A vallásos élet a világiak s egyháziak között egyaránt hanyatlott, a nemzeti szellemet a sok új telepítés megrontotta, az erősbülő nemességnek hatalmaskodását pedig alsóbb néposztály alig tűrheté. Az ország idegen ajkú lakosai között (Csanádmegyében elegendő voltak) schismaticus tanok vernek gyökeret, míg a Tiszántúli magyarságnál, de egyéb helyeken is, a hussitizmus veszélyezteti a hitettségét.

Igaz ugyan, hogy ezen kérdésben csak hosszabb időt és fáradságot igényelő munka adhat összefüggő, konkrét adatokat, de a szerzőnek még sem kellett volna teljesen figyelmen kívül hagynia, különösen azért nem, mert az a kép, a melyet később a makói reformáció történetéről nyújt — a mely szép is, hű is, mert a szerző pártatlan történetírói állását a legméltóbban tölti be — csak akkor volna valójában teljes, ha az említett szempontokat is a többihez mért keretben tárgyalná.

Ismeretes, hogy a különösen Erdélyben kifejlődött hussitizmus vallási élet a derék Marchiai Jakab vette el, a fellázadt jobbgyságot pedig az erdélyi (részben magyarországi) nemesség, szászság és székelység egyesült ereje törte meg és így szabadult meg az országnak legalább is a nyugoti fele, Csanádvármegye is, egy fanatisztikus parasztlázadástól, a milyenfélére akkoriban Csehország elég borzalmas példát nyújtott.

A mint a szerző is feltűnteti, Csanádvármegyében is nehezen viselte már terhes igáját a szegény jobbágyság, de még sokáig tűrnie kellett, hogy azután annál fékezhetetlenebbül törjön ki. Itt is lelkesült a pórság, a midőn híre járt: jön Dózsa György, a megváltó, a megbosszúló!

Ezen pórlázadást a szerző bőven tárgyalja, valamint a szomorú emlékü mohácsi vész utáni időszakot is. Az ország politikailag, vallásilag két részre szakad. Csanádvármegyében is megkezdődnek a pártoskodások s nemsokára a sík megye teljesen ki volt szolgáltatva a százados ellenségnek, a töröknek. Az egyházi intézmények megszűntek, a csanádi káptalan birtokai gazdátlanokká lettek, külsőleg maga a vármegye is megszűnt lenni . . . összeomlott. A helységek egymásután pusztúlnak el, a nép pedig menekül, a hová tud. Csak az isteni gondviselés öröködik felettük: a derék ferenczrendiek vígasztalói voltak a szenvedőknek s azoknak testi és lelki nyomoraik orvoslása közepette legfőképen arra törekedtek, hogy a szívekből egy jobb jövő reménye ki ne vesszen.

Mondhatom, hogy Csanádvármegye ezen legszerencsétlenebb korszakának ecsetelésében a legszerencsésebb a derék történetíró.

A szabadulás napja késett, de nem maradt el. Az 1685. év után már csak kóborló tatár csapatok járnak a megye területén. Ekkor a félholdnak nem volt már Magyarországon egyetlen egy biztos, szilárd pontja sem, a honnan biztatást adhatna a próféta fanatikus híveinek: az ozmán fegyverek varázsa végelegesen megtörött. Az 1699. január 26-án kötött karlóczai béke meghozta a teljes felszabadulást.

A munka „Makó és a reformáció» című fejezettel végződik, a melyről azonban már előbb szólottunk. A főispánokról, alispánokról, kath. egyházfőkről stb. szóló mellékletek fontos adatgyűjteményt képeznek.

Aprólékosan végig menve az egész munkán, úgy találjuk, hogy bár a szerző sohasem téveszti szem elől az ország történetét, egészében mégis Csanádvármegye sajátos életét, történetét adja és hogy feladatát szépen oldotta meg!

Gombos Ferencz Albin.

Különfélék.

A Hunyadvármegyei Tört. és Rég. Társulat VIII. Évkönyve gazdag tartalommal jelent meg e napokban az 1893—1896. évekről. Az igazgató választmány megbízásából szerkesztették *Kun Róbert* és *Téglás Gábor* társ-titkárok (Kolozsvárt, Ajtai K. Albert könyvnyomdájában 1897. 152 l.). Tartalmát teszik: 1. értekezések és felolvasások, 2. millennaris emlékünnepek, 3. hivatalos rész. Az értekezések sorát *gr. Kuun Géza* két elnöki beszéde nyitja meg, melyek egyikét a vajdahunyadi vár lovagtermében 1893. szept. 24., másikat 1895. jun. 16.